
Poradenství pro osoby s mentálním a jiným duševním postižením

Mgr. Lucia Pastieriková, Ph.D.

Cíle

Cílem kapitoly je seznámit studenty s poradenským systémem určeným jak osobám s mentálním či jiným duševním postižením, tak osobám pečujícím o danou skupinu obyvatel.

Po prostudování této kapitoly byste měli být schopni:

- pochopit nezbytnost poradenství pro osoby s mentálním a jiným duševním postižením;
- orientovat se v systému poradenských služeb určených osobám s mentálním a jiným duševním postižením;
- popsat možnosti poradenské péče u osob s mentálním a jiným duševním postižením v raném, školním, adolescentním i v dospělém a seniorském věku.

Průvodce studiem

Mentální postižení je nejvíce zastoupenou oblastí v rámci celé zdravotně postižené populace. A podobně jako osoby s tělesným či smyslovým postižením i osoby s mentálním postižením a osoby pečující o ně potřebují pomoc a podporu v každodenních činnostech.

Poradenství pro osoby se specifickými potřebami můžeme definovat jako „komplex poradenských služeb určených specifickým skupinám jedinců, kteří jsou znevýhodněni zdravotně či sociálně a jejichž handicap má dlouhodobý charakter (chronický nebo trvalý)“ (Novosad, 2000, s. 61). **Cílem** poradenství je dosažení maximální samostatnosti jedince a jeho zapojení do společnosti. Není směřováno jen vůči osobě se zdravotním postižením či znevýhodněním, ale i k dalším členům její rodiny a širšího sociálního prostředí.

Poradenství pro osoby se specifickými potřebami

Poradenské služby mohou mít různé podoby, např. vedení a informování v duchu osvěty, doprovázení jedince (ve smyslu přijetí a unesení nepříznivé situace, poskytnutí náhledu na situaci jedince, nabídky možných řešení apod.) či konzultační činnost. Dle oboru zaměření můžeme hovořit o **lékařském, psychologickém, edukačním, profesním, sociálním, právním, technickém, resocializačním, kurátorském či pastoračním poradenství** (Novosad, 2000).

Oblasti poradenských služeb

Dle věku můžeme poradenské služby členit na:

- poradenství v raném věku;
- poradenství v předškolním a školním věku;
- poradenství v adolescenci a v dospělosti;
- poradenství v období senia.

Poskytování poradenských služeb dle věku

V návaznosti na dané členění budeme i poradenské služby pro osoby s mentálním či jiným duševním postižením popisovat právě dle věku.

Služby rané péče

Služby rané péče

Dle zákona č. 108/2006 Sb. je raná péče definována jako „*terénní, popřípadě ambulantní služba poskytovaná dítěti a rodičům dítěte ve věku do 7 let, které je zdravotně postižené nebo jehož vývoj je ohrožen v důsledku nepříznivé sociální situace. Služba je zaměřena na podporu rodiny a podporu*

vývoje dítěte s ohledem na jeho specifické potřeby. “Protože jde především o terénní službu, poskytuje se nejčastěji v přirozeném rodinném prostředí.

Hlavní cíle Mezi hlavní **cíle rané péče** patří:

rané péče

- snížit negativní vliv postižení nebo ohrožení na rodinu dítěte a na jeho vývoj;
- zvýšit vývojovou úroveň dítěte v oblastech, které jsou postiženy nebo ohroženy;
- posílit kompetence rodiny a snížit její závislost na sociálních systémech;
- vytvořit pro dítě, rodinu a společnost podmínky pro sociální integraci (kol. autorů, 2006).

Program rané **Program rané péče** v sobě zahrnuje 3 hlavní oblasti, které se vzájemně prolínají:

péče

1) podpora vývoje dítěte:

- stimulační programy a techniky, individuální a skupinové terapie;
- poradenství při výběru vhodných metod práce s dítětem;
- půjčování pomůcek a hraček, poradenství při jejich výběru;

2) podpora rodiny:

- depistáž (vyhledávání uživatelů služby);
- krizová intervence a podpora v nepříznivé sociální situaci;
- výchovné, psychologické, sociální a odborné sociální poradenství;
- posilování rodičovských kompetencí;
- vzdělávání rodičů, půjčování odborné literatury;
- setkávání rodin;
- pomoc při prosazování práv a zájmů;

3) podpora komunity:

- mezioborová spolupráce;
- vzdělávání laické a odborné veřejnosti;
- osvětové a kulturní akce (ibid, 2006).

Základní
činnosti rané
péče

Podle vyhlášky č. 505/2006 Sb. jsou **základní činnosti služby rané péče** rozděleny do následujících oblastí:

Výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti:

- zhodnocení schopností a dovedností dítěte a rodičů, zjišťování potřeb rodiny a dítěte s postižením nebo znevýhodněním;
- specializované poradenství rodičům a dalším blízkým osobám;
- podpora a posilování rodičovských kompetencí;
- upevňování a nácvik dovedností rodičů nebo jiných pečujících osob, které napomáhají přiměřenému vývoji dítěte a soudržnosti rodiny;
- vzdělávání rodičů, například formou individuálního a skupinového poskytování informací a zdrojů informací, seminářů, půjčování literatury;
- nabídka programů a technik podporujících vývoj dítěte;
- instrukce při nácviku a upevňování dovedností dítěte s cílem maximálního využití a rozvoje jeho schopností v oblasti kognitivní, sensorické, motorické i sociální.

Zprostředkování kontaktu se společenským prostředím:

- pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou, pomoc a podpora při dalších aktivitách podporujících sociální začleňování;
- podpora a pomoc při využívání běžně dostupných služeb a informačních zdrojů;
- sociálněterapeutické činnosti;
- psychosociální podpora formou naslouchání;
- podpora výměny zkušeností;
- pořádání setkání a pobytových kurzů pro rodiny.

Pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí:

- pomoc při komunikaci, nácvik dotazování a komunikačních dovedností, podpora svépomocných aktivit rodičů;
- doprovázení rodičů při vyřizování žádostí, na jednání a vyšetření s dítětem, popřípadě jiná obdobná jednání v záležitostech týkajících se vývoje dítěte.

U osob s mentálním postižením lze v raném věku vhodně využít **program Portage – program rané intervence**, jenž je určen právě dětem s mentálním a kombinovaným postižením. Daný program byl vyvinut v Portage ve Wiskonsinu (USA) (odtud pochází i jeho název). Ve světě je užíván od roku 1976, v České republice od roku 1993. Program Portage

Základem programu Portage jsou pravidelné návštěvy konzultantů přímo v rodině dítěte s postižením. Ideální frekvence návštěv je jedenkrát za týden. Během těchto návštěv konzultant přímo s rodiči probírá plán dalšího rozvoje dítěte, společně stanovují jeho dílčí kroky a současně provádějí praktický nácvik aktivit, jež by měli rodiče s dítětem vykonávat. Vše probíhá za přítomnosti konzultanta Portage, kterým je buď speciální pedagog, nebo zdravotník, psycholog či pracovník v sociálních službách. Tito odborníci pracují pod supervizí vedoucího týmu, každá zvolená činnost je popsána na tzv. kartě aktivity (včetně postupu učení a požadovaného stupně úspěšnosti). Pokrok dítěte se měří pomocí záznamu změn v chování dítěte za určité časové období (Bendová, 2007).

Poradenství v předškolním a školním věku

Poradenství v předškolním a školním věku

Poradenství v předškolním a školním věku pro osoby s mentálním či jiným duševním postižením probíhá formou:

1) činnosti (třídního) učitele, ředitele školy;

2) činnosti školských poradenských pracovníků:

- **výchovný poradce** (pomáhá při řešení výchovných problémů, poskytuje poradenskou pomoc při výběru dalšího vzdělávání a profesního růstu, realizuje speciálněpedagogickou diagnostiku a intervenci pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, pomoc při integraci, metodickou a informační činnost apod.); Výchovný poradce
- **školní metodik prevence** (jeho hlavním úkolem je preventivní a metodická činnost, vytváří a realizuje preventivní program školy, poskytuje poradenské služby pedagogickým pracovníkům, koordinuje přípravy a realizaci aktivit zaměřených na zapojování multikulturních prvků do vzdělávacího procesu a na integraci žáků – cizinců, koordinuje spolupráci školy s orgány státní správy a samosprávy, které mají v kompetenci problematiku sociálněpatologických jevů, apod.); Školní metodik prevence
- **školní psycholog** (působí přímo ve škole, vykonává depistáž a diagnostiku dětí se specifickými poruchami učení, výchovnými a výukovými problémy, provádí metodickou a vzdělávací činnost při integraci žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, poskytuje poradenské služby pedagogům školy, působí preventivně na školní neúspěch žáků apod.); Školní psycholog
- **školní speciální pedagog** (zaměřuje se na depistáž žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, jejich diagnostiku a intervenci, realizuje metodickou a koordinační činnost, participuje na tvorbě školních vzdělávacích programů a individuálních vzdělávacích plánů, dle potřeby poskytuje instruktáže pro využití speciálních a alternativních pomůcek a didaktických materiálů, koordinuje a metodicky vede asistenty pedagogů ve škole apod.); Školní speciální pedagog

3) a školských poradenských zařízení:

- **středisko výchovné péče** (je to specifické, státem podporované školské zařízení, které poskytuje preventivně-výchovnou péči; jejím cílem je předcházet vzniku a rozvoji negativních projevů chování dětí a mládeže, předcházet narušení zdravého vývoje dětí a mládeže, zmírňovat nebo odstraňovat příčiny či důsledky již vzniklých poruch chování, přispívat ke zdravému osobnostnímu vývoji dítěte, poskytovat poradenské a informační služby dětem, mladistvým);

Pedagogicko-
psychologická
poradna

- **pedagogicko-psychologická poradna** (poskytuje služby pedagogicko-psychologického a speciálněpedagogického poradenství a pedagogicko-psychologickou pomoc při výchově a vzdělávání žáků základních a středních škol, zjišťuje pedagogicko-psychologickou připravenost žáků na povinnou školní docházku, poskytuje metodickou podporu školám, zajišťuje prevenci sociálněpatologických jevů, realizaci preventivních opatření a koordinaci školních metodiků prevence apod.);
- a **speciálněpedagogické centrum** (vyhláška č. 72/2005 Sb.).

Vzhledem k tomu, že právě pro osoby s mentálním postižením představuje speciálněpedagogické centrum (centrum poskytující služby žákům s mentálním postižením a žákům s poruchami autistického spektra) klíčové poradenské zařízení, budeme se jím zabývat podrobněji na následujících řádcích.

Speciálněpe-
dagogické
centrum

Speciálněpedagogické centrum

Primárním cílem speciálněpedagogických center je poskytování poradenských služeb žákům se zdravotním postižením a žákům se zdravotním znevýhodněním integrovaným ve školách a školských zařízeních. Činnost je podobně jako u pedagogicko-psychologických poraden realizována ambulantně a návštěvami pracovníků ve školách, školských zařízeních, případně v rodinách.

Standardní
činnosti spo-
lečné

Centra poskytují standardní činnosti společné a standardní činnosti speciální. Mezi **standardní činnosti společné**, které jsou společné pro všechna speciálněpedagogická centra (a vymezené ve vyhlášce č. 72/2005 Sb.), patří:

- vyhledávání žáků se zdravotním postižením;
- komplexní diagnostika žáka (speciálněpedagogická a psychologická);
- tvorba plánu péče o žáka (strategie komplexní podpory žáka, pedagogicko-psychologické vedení apod.);
- přímá práce s žákem (individuální, skupinová);
- včasná a krizová intervence;
- konzultace pro zákonné zástupce, pedagogické pracovníky, školy a školská zařízení;
- sociálně-právní poradenství;
- metodická činnost (pro zákonné zástupce, pedagogy);
- kariérové poradenství;
- zapůjčování odborné literatury a rehabilitačních a kompenzačních pomůcek dle potřeb žáků;
- všestranná podpora optimálního psychomotorického a sociálního vývoje žáků se zdravotním postižením;
- zpracování návrhů individuálních vzdělávacích plánů;
- koordinace činností s poradenskými pracovníky škol, s poradnami a středisky výchovné péče apod.

Standardní
činnosti spe-
ciální

Každé speciálněpedagogické centrum poskytuje kromě výše zmíněných společných činností i **činnosti speciální**, které se odvíjejí od charakteru daného postižení či znevýhodnění.

Centrum pro
žáky s men-
tálním posti-
žením

Centrum poskytující služby žákům s mentálním postižením

Mezi speciální činnosti poskytované centrem pro žáky s mentálním postižením, jejich zákonné zástupce, školy a školská zařízení vzdělávající tyto žáky patří:

- zajištění metodiky cvičení pro děti raného věku (Strassmeier, Portage);
- smyslová výchova dětí předškolního věku s mentálním postižením;
- rozvoj hrubé a jemné motoriky, nácvik sebeobsluhy a sociálních vztahů;
- rozvoj estetického vnímání;

- hudební, výtvarné a pohybové činnosti;
- příprava na zařazení do výchovně-vzdělávacího procesu;
- rozvoj grafomotoriky, systematický rozvoj slovní zásoby, systematický rozvoj dílčích výukových funkcí;
- logopedická péče se zaměřením na alternativní a augmentativní komunikaci (piktogramy, znak do řeči, Makaton, komunikační tabulky, sociální čtení apod.);
- netradiční formy výuky žáků s mentálním postižením;
- nácvik prvního čtení a čtení hůlkového písma, alternativní formy čtení;
- psaní hůlkovým písmem, využití počítače nebo psacího stroje;
- využití muzikoterapie a arteterapie.

Centrum poskytující služby žákům s poruchami autistického spektra

Centrum pro žáky s poruchami autistického spektra

Protože až 70 % osob s poruchou autistického spektra (dále jen PAS) má přidružené mentální postižení, uvádíme i speciální činnosti poskytované centrem pro žáky s PAS. Patří mezi ně:

- domácí program – rozvoj funkční komunikace, sociálních dovedností, pracovních návyků, sebeobsluhy, volnočasových aktivit, eliminace problémového chování, práce s rodinou;
- příprava na zařazení do výchovně-vzdělávacího procesu a vzdělávání žáků s PAS;
- uplatňování metodiky strukturovaného učení, aplikované behaviorální analýzy a jiných postupů; metodické vedení zaměstnanců ve školství, spolupráce s rodinou, konzultace s ostatními účastníky péče;
- osvětová činnost;
- spolupráce se školskými zařízeními a ostatními účastníky péče;
- realizování rodičovských skupin, podpůrných skupin;
- organizace seminářů;
- poskytování konzultační činnosti;
- poskytování instruktáže;
- nácvik funkční komunikace, sociálního chování a zvládnání náročného chování;
- řešení výchovných problémů, sourozeneckých vztahů apod. (vyhláška č. 72/2005 Sb.)

Poradenství v adolescenci, dospělosti a v období senia

Poradenství v adolescenci, dospělosti a v období senia

Poslední skupinou poradenských služeb budou služby poskytované osobám s mentálním a jiným duševním postižením v období adolescentním, dospělém a seniorském.

Mohli bychom konstatovat, že poskytování poradenských služeb ve zmíněných obdobích není tak ucelené a komplexní, jako tomu bylo v období raného, předškolního a školního věku.

V období dospívání, dospělosti a stáří jsou poradenské služby primárně doménou občanských sdružení, neziskových organizací a sociálních služeb. Jejich posláním je poskytování všestranné podpory v průběhu života, jednak po stránce **pedagogické a profesní** (volba povolání, další vzdělávání), **sociální** (poskytování základního a odborného sociálního poradenství, vyplývající ze zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, i čerpání příspěvků a dávek apod.), **pracovní** (agentury podporovaného zaměstnávání, úřady práce), **technické** (využití kompenzačních pomůcek), **právní**, ale i v oblasti rozvoje **komunikace** (využití alternativních a augmentativních forem komunikace) či **volnočasových aktivit** (podpora sociální integrace a inkluze). (Bendová, 2007)

Stejně jako Bendová (2007) zdůrazňujeme, že péče o jedince s mentálním či jiným duševním postižením je proces dlouhodobý, v případě osob s těžším a hlubokým mentálním postižením celoživotní, vyžadující podporu a pomoc jak ze strany nejbližšího okolí, tak i ze strany státu. Ačkoli zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, nabízí široké spektrum služeb, které mohou osoby s mentálním postižením využívat, samotným postiženým může činit potíže se v nabídce těchto služeb oriento-

vat, a následně pak i vybrat si tu službu, kterou skutečně potřebují. Proto jsou odkázáni na pomoc nejbližšího okolí. Z tohoto důvodu je potřeba zajistit, aby poradenská péče a přímá práce s osobou s mentálním postižením byla co nejvíce koordinována, aby docházelo k přirozenému začleňování těchto jedinců do společenského prostředí.

Shrnutí

Z důvodu specifických zvláštností a potřeb lidí s mentálním či jiným duševním postižením je zcela na místě poskytovat poradenský servis i těmto osobám, a to ve všech etapách jejich života. Poradenské služby musí především respektovat a reflektovat individuální specifika i potřeby mentálně postižených osob, přičemž se snaží o maximální možnou míru jejich podpory a začlenění do inkluzivního společenského prostředí.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co je smyslem a cílem poradenství pro osoby se specifickými potřebami?
2. Ve kterých oblastech se setkáváme s poskytováním poradenských služeb?
3. Jak je definována raná péče dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách?
4. Jaké jsou základní činnosti rané péče?
5. K čemu slouží program Portage?
6. Jaká je náplň práce výchovného poradce, školního metodika prevence, školního psychologa a školního speciálního pedagoga?
7. Která školská poradenská zařízení poskytují osobám se zdravotním postižením poradenské služby v předškolním a školním období?
8. Charakterizujte stručně středisko výchovné péče a pedagogicko-psychologickou poradnu.
9. Které společné standardní činnosti poskytují speciálněpedagogická centra?
10. Srovnajte speciální činnosti centra pro žáky s mentálním postižením a centra pro žáky s poruchami autistického spektra.
11. Jaký charakter mají poradenské služby poskytované osobám s mentálním postižením v období adolescence, dospělosti a senia?

Pojmy k zapamatování

služby rané péče
středisko rané péče
program Portage
výchovný poradce
školní metodik prevence
školní psycholog
školní speciální pedagog
středisko výchovné péče
pedagogicko-psychologická poradna
speciálněpedagogické centrum
centrum poskytující služby žákům s mentálním postižením
centrum poskytující služby žákům s poruchami autistického spektra
pedagogické poradenství
profesní poradenství
technické poradenství
sociální poradenství
pracovní poradenství
občanské sdružení
agentury podporovaného zaměstnávání
neziskové organizace

Literatura

Seznam použité literatury:

1. BENDOVIÁ, P. 2007. Poradenství pro jedince s mentální retardací. In: Kol. autorů. *Poradenství pro osoby se zdravotním postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého. 78 s. ISBN 978-80-244-1799-8.
2. Kol. autorů. 2006. *Manuál o rané péči v Moravskoslezském kraji*. Ostrava: Agentura API, s. r. o.
3. MICHALÍK, J. a kol. 2011. *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál. 512 s. ISBN 978-80-7367-859-3.
4. NOVOSAD, L. 2000. *Základy speciálního poradenství*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-197-5.
5. OPATŘILOVÁ, D. (ed.). 2006. *Pedagogicko-psychologické poradenství a intervence v raném a předškolním věku u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-3977-9.
6. OPEKAROVÁ, O. 2010. *Kapitoly z výchovného poradenství. Školní poradenské služby*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. 72 s. ISBN 978-80-86723-96-9.
7. Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.
8. Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.
9. Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných.
10. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.